

Vlastislav Lacina

HABSBURSKÁ MONARCHIE A HOSPODÁŘSKÁ DESINTEGRACE STŘEDNÍ EVROPY PO PRVÉ SVĚTOVÉ VÁLCE. ČESKÝ POHLED.

THE HABSBURG MONARCHY AND CENTRAL EUROPE
ECONOMIC DISINTEGRATION AFTER THE WORLD WAR I. CZECH
VIEW.

Economic and political emancipation of the Czech nation that began to be apparent since the beginning of the 20th century, represented a serious thread for the economy of Prelithuanian part of the Habsburg Monarchy. After its foundation in 1918, Czechoslovakia refused, under the influence of economic nationalism, the idea of closer economic cooperation with the succession states, which brought about considerable problems for its further development.

.....

Od nástupu kapitalismu v druhé polovině 18. století se české a rakouské země, do té doby spojené jen osobou habsburského panovníka, začaly propojovat i hospodářsky. Napomohla tomu významná centralizace v správních a fiskálních otázkách za vlády Marie Terezie. Byla zrušena samostatná česká dvorská kancelář a rozhodování o hospodářských otázkách bylo soustředěno v Directoriu in publicis et cameralibus ve Vídni. Důležitým předpokladem bylo zrušení vnitřních cel a vytvoření jednoho společného celního území nejdříve pro západní část monarchie a od poloviny 19. století pro celou monarchii tj. včetně Uher.

Hlavním faktorem však byl rozvoj kapitalismu, vybudování základní sítě železnic do 70. let 19. století, výstavba hlavních státních tzv. císařských silnic a později i silnic okresních se zpevněným povrchem. Nově vyrůstající průmyslové závody potřebovaly daleko větší odbytiště než skýtaly dosavadní místní trhy, velmi často docházelo ke kooperaci průmyslových i obchodních firem mezi zeměmi západní části monarchie. Vídeň byla i pro Čechy, Moravu a Slezsko hospodářským a finančním střediskem, kde měla sídla většina velkých bank, největších průmyslových a obchodních firem pracujících na jejich teritoriu. Ve Vídni se také určovala od 80. let 19. století neobyčejně na významu nabývající státní hospodářská politika. Ekonomický vývoj Předlitavska na přelomu století objektivně směřoval od jednoho celního území k společné ekonomice Předlitavska. Vedle úzkých hospodářských kontaktů s Vídni, Dolními a Horními Ra-

kousy, Štýrskem a Přímořím zaznamenáváme však také významnou hospodářskou spolupráci Slezska s Horním německým Slezskem a severních Čech se Saskem.

Proti tendenci vytvářet jednotnou ekonomiku Předlitavska působila národní ekonomická emancipace Italů, Poláků, Čechů, Slovinců a v Dalmácii i Chorvatů. Ta měla však rozdílný charakter. U Italů, Poláků a pravděpodobně i dalmátských Chorvatů ve své perspektivě směřovala k vyčlenění se z předlitavského celku, zatímco u Čechů a Slovinců počítala s dosavadním ekonomickým rámcem.

Čechům a Slovincům šlo na přelomu století o dosažení rovných podmínek hospodářského rozvoje a na jeho základě i o získání dominantního postavení v hospodářství teritoria, které obývali. Výhody velkého trhu monarchie oceňovali a pokud šlo o hospodářské představitele chtěli ho bez výjimky zachovat. Řada příkladů ukazuje, že podnikatelské vrstvy respektovaly i úlohu Vídně jako hospodářského centra. Také ve volbách 1907 a 1911 nejsilnější politická strana, sociální demokracie, na svém sjezdu v prosinci 1913 se postavila v přijaté resoluci za udržení a rozvoj „velikého státně organizovaného hospodářského obvodu ve střední Evropě, jehož dějinným výrazem jest dnes Rakousko-Uhersko“.¹⁾

Ekonomická emancipace Čechů postoupila počátkem 20. století více než emancipace politická a zaznamenala i dílčí úspěchy (účast Živnostenské banky v bankovním konsorciu, vliv na zemské hospodářské aktivity). Proto proti ní rozhodně vystupoval nejen předlitavský mocenskopolitický aparát, ale německé podnikatelské vrstvy obávající se ztráty dosavadního dominantního postavení v hospodářství českých zemí. Ty se snažily za pomoci nejen Vídně, ale i Berlína emancipační proces zastavit. V předvečer první světové války nedošlo však v ekonomické oblasti k takové konfrontaci a patové situaci jako v oblasti politické.

Za prvé světové války zaznamenáváme v tomto směru základní přelom. Teror rakouského vojenskobyrokratického aparátu směřoval nejen do sféry mocenskopolitické, ale i hospodářské. Úder proti dvěma největším českým bankám, Živnostenské bance a Pražské úvěrní bance, měl sloužit nejen k zastrašení, ale i k odstranění konkurence. Ještě více působila dohoda Vídně s Berlínem o vytvoření celní unie Rakouska s vilémovským Německem, která de facto znamenala konec všem českým nadějím spojovaným s Rakouskem již od dob Palackého.

Podle mého názoru hrozba celní unie vyburcovala nejen české politiky a ekonomy ze stavu „přezimování“, ale také nejvíce působila na odklon od „ideje státu rakouského“ k variantě „budeme i po něm“. Tento posun se nejdříve projevil v soukromých diskusích po uvolnění politického života v Rakousku koncem jara 1917. Na podzim 1917 byl již prezentován dvěma zveřejněnými úvahami „o hospodářské podobě českého státu“ podepsanými Sv. Čechem a J. Preisem. Tehdejší představy o českém státě počítaly však ještě s rámcem existující monarchie.²⁾

Postupně v průběhu roku 1918 byl tento rámec jako hlavní varianta vývoje opuštěn a úvahy s odbojem spojených českých hospodářských kruhů představované Al. Rašínem,

J. Preissem a V. Pospíšilem již začaly počítat se samostatným státem a se samostatnou ekonomikou. Tento zlom v úvahách českých hospodářských kruhů korespondoval se změnou stanoviska české politické reprezentace.³⁾ Představy o hospodářské podobě samostatného státu a opatřeních po jeho vzniku byly upřesňovány v řadě diskusí koncem léta. V září 1918 byly pak zpracovány v rozsáhlý komplexní materiál, který tvořil druhou část návrhu tzv. základního zákona nového státu. Definitivní verzi tohoto materiálu známého také jako návrh hospodářského zákona připravil vrchní ředitel Živnostenské banky J. Preiss za spolupráce ředitele Městské spořitelny pražské V. Pospíšila. Promyšlený, do detailu propracovaný a dokonce podle § členěný návrh, předpokládal naprosté hospodářské oddělení od Vídně, řízení hospodářství novým „českým“ státem a také vlastní měnu. Ponechával však otevřenou otázku hospodářské spolupráce nástupnických států např. ve formě celní unie.⁴⁾

Tuto spolupráci doporučovala a podporovala skupina kolem tajemníka Pražské obchodní a živnostenské komory R. Hotowetze. Hotowetz byl po vzniku ČSR zastáncem celní unie s nástupnickými státy a zdůrazňoval výhody vyplývající z udržení velkého středoevropského trhu.

Rozhodující skupina vedená Al. Rašínem a J. Preissem, která bezprostředně po vzniku Československa určovala jeho hospodářskou politiku, váhala a ponechávala tuto otázku otevřenou. Také první československá Kramářova vláda neodpovídala na nabídky rakouské vlády na vytvoření celní unie z konce roku 1918 a vyčkávala. Rozhodování ulehčil vývoj v ostatních nástupnických státech. V Polsku, Itálii a posléze i Jugoslávii nepřicházela celní unie nebo jiná forma užší spolupráce v úvahu vzhledem k vazbám původně k RU příslušejícího teritoria na jádro národního státu. A tak nakonec při reálném uvažování zůstávala ve hře celní unie ČSR s Rakouskem a Maďarskem, která v poválečné situaci nebyla přijatelná jak pro Československo tak i značnou část Rakušanů usilujících o anšlus, o spojení s Německem. V lednu nebo začátkem února 1919 padlo definitivní rozhodnutí.

Po Jugoslávii se také Československo zákonem z 20. února 1919 v celní oblasti oddělilo od Rakouska a Maďarska a stalo se samostatným celním územím.⁵⁾ Byla jednoznačně nastoupena cesta ekonomického oddělení od Vídně a budování samostatné nezávislé ekonomiky. I v Československu jako ve všech nástupnických státech převládl ekonomický nacionalismus. Výzvy mírové konference v Paříži, klauzulí mírové smlouvy⁶⁾ a později i jednotlivých představitelů dohodových velmocí k vytvoření celní unie a užší hospodářské spolupráci nástupnických států nacházely málo ohlasu především v zemích patřících mezi vítězné. Pouze v poraženém Rakousku a Maďarsku zaznamenáváme pozitivní reakce motivované nadějí, že se tak podaří udržet alespoň část dřívějších rakouských a maďarských hospodářských pozic v ostatních nástupnických státech, hlavně v Československu a Jugoslávii.

A právě tohoto nebezpečí se Československo v prvních poválečných letech obávalo a celní unii odmítalo. Pod heslem „Pryč od Vídně“ usilovalo o zajištění hospodářské nezávislosti na Vídně celou řadou opatření. Z nich nejvýznamnější bylo provedení měnové

odluky 25. února 1919 a o něco pozdější výrazné zhodnocení koruny proti rakouské a maďarské měně.⁷⁾ Dále následovala nostrifikace podniků a bank uzákoněná v prosinci 1919⁸⁾, do značné míry k podpoře ekonomické samostatnosti směřovala i pozemková reforma.

Pro nově vzniklé průmyslové Československo přinášelo úsilí o ekonomickou samostatnost a hlavně ekonomický nacionalismus orientující se na vytváření celních bariér ve střední Evropě značné problémy. Vždyť Československo "zdedilo" zhruba 2/3 průmyslové kapacity monarchie, ale kapacita jeho trhu byla zhruba třetinová. Muselo být tedy zemí výrazně vývozní a ekonomický nacionalismus nebyl pro něho dlouhodobě výhodný.

Měl také odpůrce hlavně v kruzích exportního průmyslu. Jejich hlavním mluvčím se stal již dříve zmíněný R. Hotowetz, kterému v druhé vládě sociálního demokrata V. Tusara bylo svěřeno vedení Úřadu pro zahraniční obchod a potom i ministerstvo obchodu, průmyslu a živností. Tyto pro hospodářství klíčové úřady vedl i v následující úřednické vládě J. Černého a připravil návrh nového celního tarifu, který předpokládal nízká dovozní cla. Návrh narazil na silný odpor v kruzích orientovaných na domácí trh. Ty podpořila Živnostenská banka a nepodařilo se návrh prosadit.

R. Hotowetz musel odstoupit a byl přesunut do funkce mocensky bezvýznamného prezidenta Penzijního ústavu. Nový ministr obchodu L. Novák byl stoupencem diferencované vyšší celní ochrany a v květnu 1921 zavedl nový systém celních přírážek v podobě koeficientů. Vysoké koeficienty a tedy i vysoká celní ochrana byly zavedeny u kovodělných a chemických výrobků. Nejvyšší cla (65 %) byla uvalena na dovoz cizích automobilů.⁹⁾ Zvítězil tady směr prosazující vyšší celní ochranu domácí výroby. Diferencovaná celní ochrana měla rozdílné důsledky. Na jedné straně umožnila, že v ČSR vznikly a udržely se některé nové chemické a kovodělné výroby, zvláště výroba automobilů, které později byly úspěšné nejen na domácím, ale i na cizích trzích. Na druhé straně všeobecně ztížila možnosti vývozu, hlavně do těch zemí, které uplatňovaly princip reciprocity.

Postupně se ve střední Evropě celní bariéry snižovaly rozšiřováním obchodních smluv s doložkami nejvyšších výhod a nižšími vzájemnými cly. Díky tomu se při poválečné hospodářské desintegraci obchodní styky nástupnických zemí nezhroutily a např. na zahraničním obchodě ČSR se tyto státy roku 1924 podílely plnými 35 %. Vývoz do samotného Rakouska tvořil 21 % československého vývozu. Trvalé problémy byly však v obchodu s Maďarskem, s nímž byla uzavřena obchodní smlouva až roku 1928. Úzkou spoluprací mezi středoevropskými státy nacházíme i v bankovní sféře a v středoevropských kartelech, četných bilaterálních dohodách firem a také v oblasti licencí.

V příznivých podmínkách upevňování nové československé ekonomiky a hospodářské konjunktury po roce 1924 začali vlivní představitelé československého hospodářského života, ač šlo o J. Preisse, průmyslníky či agrárníky, zdůrazňovat užší středoevropskou hospodářskou spolupráci. Nevýrazněji tento obrat ukázal programový projev J. Preisse k desátému výročí ČSR na valné hromadě československých průmyslníků v roce 1928.

V něm Preiss ocenil střeoevropskou hospodářskou spolupráci, doporučil jmenovitě spolupráci v rámci střeoevropských kartelových dohod i dohod jednotlivých průmyslových odvětví. Na závěr se oficiálně příznivě vyjádřil k myšlence celní unie: „Chceme se všemi našimi sousedy žít v přátelství a snad také u nás najde pochopení idea velkých celních území.“¹⁰⁾

Uvažovaná střeoevropská celní unie měla podle tehdejších českých představ zahrnovat Československo, Rakousko, Jugoslávii, Rumunsko, Maďarsko a později také Polsko. Přitom existovala různá stanoviska a očekávání. Tak ministr zahraničí Ed. Beneš podporoval spolupráci, ale nedoporučoval vzdát se státní suverenity. Průmyslníci spojovali s střeoevropskou hospodářskou spoluprací hlavně zlepšení odbytu průmyslových výrobků.

Tyto představy o střeoevropské spolupráci vyúsťující perspektivně až do celní unie nenabýly však v druhé polovině dvacátých let konkrétní podoby a to ani v návrzích na celní unii ani v plánech na federaci podunajských států jako v pozdějším desetiletí. Představovaly však významný zlom v postojích vlivných a směřodatných představitelů československého hospodářského života. Svědčí o tom, že v ČSR převládlo přesvědčení o potřebě nové a efektivnější hospodářské integraci střední Evropy.

V následujícím desetiletí nebyly však podmínky pro její realizaci příznivé. Světová hospodářská krize, kontraverzní otázka účasti a role Německa ve střeoevropské integraci a posléze převzetí vlády nacisty v Německu prakticky znemožnily ve třicátých letech pokračování mírového integračního procesu. Plány, které v tomto směru byly prezentovány, buď neměly reálnou základnu nebo byly součástí mocensko-politických her, které nakonec vyústily ve válečnou konfrontaci a druhou světovou válku. Po druhé světové válce byla střeoevropská integrace na více než čtyři desetiletí znemožněna rozdělením Evropy. Teprve v devadesátých letech mohla úspěšně pokračovat v rámci integrace celé Evropy.

Poznámky

- 1/ Protokol XI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913, b. d., s. 140.
- 2/ Srv. článek **Sv. Čecha** *O hospodářském útvaru našeho státu* v časopise *Národ* 20. září 1917. Rovněž publikovaný referát J. Preisse na sjezdu důvěrníků mladočeské strany v říjnu 1917. *Národní listy* 22. října 1917.
- 3/ **Z. Tobolka**: *Politické dějiny československého národa*, sv. 4, Praha 1937, s. 313-327.
- 4/ Archiv české národní banky, NB-P-1/6 a 1/7. Návrh hospodářského zákona a doplňující navhy V. Pospíšila. Důležitou první část materiálu otiskl **V. Lacina** v publikaci *Formování československé ekonomiky 1918-1923*, Praha 1990, na s. 220-222. V téže práci je na s. 60-63 podrobný rozbor tohoto dokumentu.
- 5/ *Národní listy* 21. února 1919.
- 6/ Sběrka zákonů a nařízení Státu československého 1921, č l. 507, 1222.

- 7/ Podrobněji srv. **V. Lacina:** *Měnová politika v prvním desetiletí československé republiky*, Český časopis historický 91, 1993, s. 1-17.
- 8/ **V. Lacina:** *Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí československé republiky*, Český časopis historický 92, 1994, s. 77-93.
- 9/ Přehled hospodářského vývoje československa v letech 1918-1945, Praha 1961, s. 70-71.
- 10/ **J. Preiss:** *O vývoji a úkolech československého průmyslu*, Praha 1929, s. 29.